

UDC (УДК) 343.6 (045)
JEL Classification: K 30

Євхутіч Ірина Миколаївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Львівського державного університету внутрішніх справ

e-mail: Ira_026@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2926-1071

ЗАКОНОДАВЧІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ЯК ОСОБЛИВОГО МЕТОДУ ЛІКУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Розглянуто законодавчі проблеми трансплантації як особливого методу лікування, її юридичне тлумачення та правове регулювання. Акцентовано на дослідженні зарубіжного досвіду правового регулювання трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів, а також проведено компаративний аналіз кримінального законодавства України та інших країн, що регулюють відповідальність за незаконну трансплантацію. Резюмовано, що новий Закон про трансплантацію сприятиме ефективному функціонуванню системи трансплантації за умови злагодженої роботи органів влади і достатнього фінансування. Хоча його введення не може здійснюватися без урахування тих норм, які діють в Україні та закріплені як конституційні гарантії.

Ключові поняття: вилучення органів і тканин, донорські органи, живий організм, медицина, смерть, трансплантація, юриспруденція.

Yevkhutych Iryna,

Candidate of Law, Associate Professor

of the Department of civil law and procedure,

Lviv State University of Internal Affairs

e-mail: Ira_026@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2926-1071

LEGISLATIVE PROBLEMS OF TRANSPLANTATION AS A SPECIAL TREATMENT METHOD: COMPARATIVE ASPECT

Abstract. Specific public and private interests concerning the implementation of medical activities in the field of transplantation raise the need for a specific model of organization of such activities. This, in turn, requires an exact definition of both the forms and content of public regulation of relations in the field of transplantation, and the forms and content of its private regulation.

The article deals with the problems of transplantation, its legal interpretation and legal regulation as a special treatment method. A separate task is to determine the special features of the legal mechanism for the implementation of medical activities concerning transplantation in the context of preserving the private interest of its principal participants, namely the donor and recipient, as well as the regulation of this type of activity by the state, which should ensure the occurred public interests. Great attention is paid to the study of foreign experience of legal regulation of transplantation of organs and other anatomical materials, as well as a comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the legislation of other countries regulating the responsibility for illegal transplantation.

The author emphasizes that the adoption of the new Law on Transplantation does not mean the automatic start of mass transplantations. The Law will not solve the problems related to the lack of the necessary equipment, qualified personnel, timely transportation of organs and recipients. Moreover, the development and launch of registries, which will form the United Transplantation Information System and which do not work today, require additional time and efforts.

Key concepts: organ and tissue removal, donor organs, living organism, medicine, death, transplantation, jurisprudence.

Вступ

Питання трансплантації органів людини вирішуються в різних країнах неоднаково і донині в жодній країні ще немає повноцінного законодавчого акта, який би всебічно регламентував проблему вилучення органів і тканин людини в медичних цілях. Саме тоді, коли сучасні досягнення медицини й активне втручання медиків у життєдіяльність людського організму потребують правового регулювання. Передусім це стосується таких досягнень медичної науки, як трансплантація, генетика, штучне запліднення, пересадка ембріона тощо. Трансплантація не може вдосконалюватися без вирішення низки проблем, що вимагають чіткого юридичного тлумачення та правового регулювання. Успіхи у медицині дали змогу використовувати пересадку органів і тканин як особливий метод лікування, якщо інші методи медичної допомоги малоефективні. Однак повноцінного законодавчого акта, що регламентував би всі питання вилучення органів і тканин від живого донора або померлої людини, сьогодні немає в жодній країні світу.

Законодавче закріплення. В Україні 28 лютого Верховна Рада України 231 голосом ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [1]. Свого часу, Комітет Верховної Ради України з охорони здоров'я вирішив винести на розгляд народних депутатів доопрацьований законопроект про трансплантацію № 9461-д, у якому передбачено відтермінування введення в дію нового закону про трансплантацію до 1 січня 2020 р., що дасть змогу пролонгувати до 31 грудня 2019 р. закон про трансплантацію, що діяв раніше. Завдяки тому парламент зможе розблокувати припинену наразі трансплантацію органів через неготовність державних реєстрів. Також Верховна Рада ухвалила закон про посмертне донорство в травні 2018 р. (№ 2427). Документ набув чинності 1 січня 2019 р., тоді ж утратив чинність закон про трансплантацію (№ 1007), що діяв раніше. Водночас частина норм нового закону виявилася неможливою для реалізації, оскільки не була створена інформаційна система трансплантації.

Проблема трансплантації привертає значну увагу і зарубіжних учених-медиків, правознавців, і провідних вітчизняних фахівців у сфері біоюриспруденції. Зокрема, це такі вчені, як С. Гринчак, В. Грищенко, В. Захаров, М. Малєй, Ю. Мартиненко, О. Мислива, А. Мумієнко, В. Сасенко, О. Салагай, Б. Слонецький, Г. Чеботарьова та ін. Однак в опублікованих роботах недостатньо висвітлені такі питання, як визначення правомірності такої операції, момент вилучення

органу, кваліфікація дій винних у порушенні правил трансплантації. З нашого боку, головними питаннями, які необхідно вирішити в кримінально-правовому порядку, є такі: а) правомірність пересадки органів; б) можливість вилучення органа в донора; в) значення згоди донора і реципієнта за умови проведення такого втручання; г) юридична кваліфікація можливих зловживань з боку медичних працівників. Усі проблеми потрібно вирішити своєчасно, ще до того, як трансплантація органів набуде масового характеру у світі загалом та в Україні зокрема.

Тому метою статті є дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання трансплантації органів як особливого методу лікування, а також компаративний аналіз кримінального законодавства України та інших країн, що регулюють відповідальність за незаконну трансплантацію.

1. Зарубіжний досвід правового регулювання трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів

Останніми роками в багатьох країнах світу прийнято закони, які дозволяють людям віддавати свої тканини після смерті для наукових і лікувальних цілей. У низці держав дозволяється пересадка органів від померлих за згодою їхніх родичів (Австрія, Бельгія, Великобританія, Швеція, Японія) або на підставі передсмертного розпорядження покійного (Данія, Фінляндія, Канада), з дозволу лікувальних установ (Угорщина, Франція, Швейцарія) або прокуратури (Польща). У деяких країнах узаконена трансплантація окремих органів і від живих донорів (Норвегія, США, ПАР). Однак ще є країни, де самопожертва не визнається.

У світі є понад 200 законодавчих і підзаконних актів, що стосуються різних аспектів трансплантації органів і тканин. Йдеться про правове регулювання донорства від живої та померлої людини, про медичне і юридичне поняття смерті й критерії її констатації, про право на померлу людину та вилучення органів і тканин для трансплантації і консервації, про можливість винагороди за донорство, про добровільність донорства й усвідомленості його можливих наслідків, про неприпустимість донорства неповнолітніх, недієздатних тощо.

«Ера трансплантації» зумовила підвищений інтерес до пересадки різних тканин й органів. Проте у багатьох країнах медики виявилися непередготовленими до використання органів і тканин, отриманих від померлої людини. Звідси сумнівність морально-етичних і юридичних норм, якими керуються при трансплантації в Австрії і Бельгії, Бразилії та Канаді, Фінляндії і Франції, Великобританії, Угорщині,

Японії та Норвегії, Польщі та Південно-Африканській Республіці, зокрема і в Україні.

Закони різних країн світу, що стосуються медико-юридичних питань, прийняті ще тоді, коли про реальну можливість проведення пересадки органів людині не йшлося. Тому виникає необхідність у розробленні нового законодавства, що б містило нормативні акти, які визнавали б принципову можливість пересадки органів і від живих донорів, і від померлої людини. Як зауважують учені, такий «ідеальний» закон має, по-перше, дозволити лікарям забирати орган у загиблого негайно після його смерті без тривалої процедури її констатації, повністю покладаючись на знання, совість і чесність лікарів, як це чинять у багатьох інших галузях медичної практики; по-друге, дозволити кожній людині розпоряджатися своїми органами так само, як вона розпоряджається особистим майном; по-третє, звільнити лікарів від відповідальності за видалення тканин для трансплантації; по-четверте, бути однаковим для всієї країни [2, с. 11]. У Франції, наприклад, міністр охорони здоров'я санкціонує видалення органів, якщо керівник медичного закладу вважає, що це слід зробити для лікувальних або наукових цілей. У США немає законів, які дозволяють медичним експертам сприяти відбору органів від померлої людини. Член сім'ї має виключне право на померлу людину, і дозвіл використовувати її тканини для трансплантації слід отримувати у родичів [3, с. 132].

Як бачимо, юридичні аспекти трансплантації органів і тканин людського організму є прерогативою окремих держав. З огляду на це виникає питання про те, на кого покласти відповідальність у разі невдалої пересадки органів. У цій сфері медичної діяльності можливі також окремі зловживання. Тому потрібно виробити надійні гарантії від порушень конституційних прав людини на охорону життя і здоров'я, особисту недоторканність незалежно від життєздатності організму. Важливе значення щодо того набуває кримінальне право та його регулятивні можливості. Так, у багатьох країнах світу приділяється велика увага проблемі юридичної відповідальності осіб, які порушили порядок проведення трансплантації. У низці держав навіть прийняті відповідні закони, наприклад: Закон «Про охорону здоров'я» (Чехія); Закон «Про охорону здоров'я» (Угорщина); Закон «Про пересадку органів і інших анатомічних матеріалів» (Венесуела); Закон «Про охорону здоров'я» (Болгарія); Положення «Про проведення трансплантації» (Німеччина); Закон «Про пересадку нирок» (Італія); Закон «Про пересадку тканин і органів померлих осіб» (Швеція); Закон «Про застосування тканин, органів і частин померлої людини в терапевтичних і наукових цілях» (Бразилія) тощо.

2. Аналіз законодавства України та інших країн, що регулюють відповідальність за незаконну трансплантацію

Як ми зауважували, в Україні з 2019 р. набув чинності Закон України № 2427-VIII «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», яким з-поміж іншого передбачена відповідальність за порушення законодавства про трансплантацію. Зокрема, передбачено зміни до ст. 143 Кримінального кодексу України (далі – КК), що встановлюють відповідальність за порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини. Так, порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини каратиметься штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Вилучення у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації загрожуватиме позбавленням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Якщо передбачені дії вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного, то за такий злочин каратимуть позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини каратиметься позбавленням волі на строк до п'яти років. Якщо незаконну трансплантацію вчинено за попередньою змовою групою осіб, або це участь у транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю, то покарання становитиме від п'яти до восьми років позбавлення волі [4].

Порядок трансплантації органів і тканин регламентують офіційні документи Всесвітньої медичної асоціації, зокрема Заява ВМА про торгівлю живими органами (1985 р.), де була засуджена купівля-продаж людських органів для трансплантації, а уряди всіх країн повинні вживати заходів для попередження цього явища; по-друге, Декларація ВМА про трансплантацію органів (1987 р.), де зазначено, що жоден лікар не може взяти на себе відповідальність за проведення операції з пересадки органа доти, доки не буде забезпечено дотримання прав донора і реципієнта.

Трансплантація є медичною операцією, під час якої хвора частина людського організму замінюється здоровою, взятою з того ж самого

або іншого організму, або хворий орган замінюється здоровим. Закони, які суворо регламентують порядок трансплантації, є в багатьох країнах світу ще з радянських часів. Свого часу 16 липня 1999 р. в Україні прийнято Закон «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» зі змінами [5]. Відповідно до ст. 1 цього закону, трансплантація – спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці реципієнту органу або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини чи у тварини. Трансплантація як метод лікування застосовується виключно за наявності медичних показань і згоди об'єктивно інформованого дієздатного реципієнта лише у випадках, коли усунення небезпеки для життя або відновлення здоров'я реципієнта іншими методами лікування неможливе. Наявність у реципієнта медичних показань для застосування трансплантації встановлює консилиум лікарів відповідного закладу охорони здоров'я чи наукової установи.

У КК 1960 р. не було норми, яка б передбачала відповідальність за примус до вилучення органів або тканин людини для трансплантації. Проте такі факти віднедавна є не таким рідкісним явищем. Включення статті в новий КК обумовлено, з одного боку, нестримним розвитком медицини в галузі пересадки людських органів і тканин, з іншого – негативними наслідками такого досягнення, що виявляються в неприпустимих спробах порятунку однієї людини, заподіюючи шкоду іншій.

Необхідність внесення змін до ст. 143 КК України обумовлена впровадженням у медичну практику операцій із пересадки органів і тканин, що вимагає відповідного донорського матеріалу. Його нестача і доволі висока вартість (від 10 до 150 тис. дол. окремих органів і тканин), а також потреба, що зростає, в його використанні можуть призводити до примусового вилучення органів і тканин людини [6]. Мотиви злочину можуть бути різними: користь (продаж органів і тканин із метою отримання доходу), бажання врятувати життя близької людини, проведення медичного експерименту тощо.

Розглянемо головні моменти кримінальної відповідальності з погляду американського кримінального права. Американському праву характерна низка особливостей у встановленні відповідальності за вбивство, які невідомі вітчизняному праву, зокрема поділ вбивства на перший і другий ступені. За загальним визначенням, до тяжкого вбивства (перший ступінь) в американському кримінальному праві належать усі випадки незаконного позбавлення життя іншої «живої людської істоти», вчиненого із «злим умислом». Що стосується поняття «живої людської істоти», то тут амери-

канські криміналісти виокремлюють два ключові питання, які є предметом гострих дискусій, – визначення моменту початку і завершення життя. Щодо першого питання в американській судовій практиці йдеться про те, що народженою живою визнається дитина, яка повністю покинула утробу матері й володіє незалежною системою кровообігу. Ще складнішим виявляється питання з'ясування моменту смерті, яке недовгим часом стало надзвичайно актуальним через збільшення кількості операцій з пересадки (трансплантації) нирок, печінки, серця та інших органів однієї людини іншій, а головне, через можливості зловживання у цій галузі. Є такі критерії визначення моменту смерті: відсутність серцебиття, припинення дихання, відмирання мозку. Проте медики констатують, що ці критерії виявляються недостатньо точними, оскільки їх реєстрація можлива за допомогою різних способів і не завжди гарантує точність, що призводить до суперечливих рішень американських судів, які віддають дедалі більшу перевагу критеріям загибелі мозку [7, с. 108].

Як зазначають американські юристи, за допомогою таких норм не вдасться унеможливити зловживання у цій галузі. Трансплантація анатомічних органів здатна спричинити вчинення жажливих злочинів, насамперед там, де цінність людського життя визначається в грошовому еквіваленті. Тому стурбованість американської громадськості, що стосується наявних моральних, філософських, соціальних і правових проблем, пов'язаних із пересадкою анатомічних органів однієї людини іншій, видається цілком обґрунтованою [9, с. 278].

КК України передбачає відповідальність за низку злочинів, які можуть бути вчинені у сфері трансплантації (зокрема ст. 143). Ця норма має захистити потенційного донора від будь-якого тиску з боку інших осіб, оскільки добровільність надання органів або тканин живим донором – одна з головних вимог операцій з їх пересадки, встановлена міжнародно-правовими документами [10].

Відповідно до Декларації стосовно трансплантації людських органів, прийнятої 1987 р. Всесвітньою медичною асоціацією (ВМА), проведення будь-якої операції по трансплантації вимагає отримання «інформованої, добровільної та усвідомленої згоди донора і реципієнта, а у випадках, коли це неможливо, то членів їх сімей або законних представників». Резолюція з питань поведінки лікарів при здійсненні трансплантації людських органів, прийнята ВМА у 1994 р., є відповіддю на поширення випадків участі лікарів у операціях із пересадки органів і тканин, отриманих від осіб, засуджених до смертної кари, осіб із фізичними

або психічними вадами, викрадених дітей та інших осіб, які не мають можливості відмовитися від такої операції, або взагалі без їх згоди.

Також § 18 Закону ФРН про трансплантацію 1997 р. «Торгівля органами» встановлює кримінальну відповідальність за торгівлю органами, а § 19 «Кримінально-правові приписи» – за трансплантацію без згоди донора, а також за незаконне розповсюдження, переробку або використання особистісної інформації у зв'язку з трансплантацією [11, с. 58].

У ст. 3 Закону Республіки Білорусь «Про трансплантацію органів та тканин людини» міститься схоже положення про те, що органи й тканини людини не можуть бути об'єктом цивільно-правових угод, за винятком операцій, що мають безкорисливий характер. Укладення платних угод, а також рекламування потреб в органах і тканинах людини з метою пропозиції винагороди за їх отримання тягне кримінальну відповідальність відповідно до законодавства Республіки Білорусь. У ст. 5 цього самого Закону зазначено, що примус донора також тягне кримінальну відповідальність відповідно до законодавства Республіки Білорусь [12]. Чинний КК України, крім насильства, передбачає і такий спосіб примусу до донорства, як омана.

Ще на початку 2005 р. Європейський парламент оголосив список країн, в яких «процвітає» нелегальний продаж людських органів. Звинувачення були висунуті проти Естонії, Молдови, Румунії, Росії. До цього списку, на жаль, потрапила й Україна. Потрібно зазначити, що за рік у світі порушується приблизно п'ятдесят кримінальних проваджень щодо незаконного продажу людських органів. Проте тільки 20 відсотків піддається розкриттю і покаранню, оскільки законодавча база в цій сфері досі не має чітких меж. З цих підстав ще 24 січня 2002 р. у Страсбурзі прийнято Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину

щодо трансплантації органів і тканин людини (ETS № 186). У Розділі 6 ст. 21 цього Протоколу йдеться про заборону отримання фінансової вигоди: «Тіло людини і його частини не повинні використовуватися для отримання фінансової вигоди. Оголошення про необхідність або доступність органів або тканин з метою пропозиції або отримання фінансової вигоди заборонені». У ст. 22 указано, що «торгівля органами та тканинами заборонена» [13].

Висновки

Вважаємо, що ухвалення нового Закону про трансплантацію не передбачає автоматичного початку масових трансплантацій із січня 2019. Закон не вирішить проблем, пов'язаних із відсутністю необхідного обладнання, кваліфікованих кадрів, своєчасного транспортування органів і реципієнтів. Окрім того, додаткового часу і зусиль вимагає розроблення і впровадження реєстрів, що утворюватимуть єдину Інформаційну систему трансплантації і які нині не працюють. Проте через збереження презумпції незгоди на посмертне донорство є скептичне ставлення до збільшення кількості охочих «віддати» свої органи, незважаючи на те, що закон дав змогу висловити свою згоду за життя, що є істотною зміною порівняно з попереднім правовим регулюванням у цій галузі. Тому Закон є поступальним і сприятиме ефективному функціонуванню системи трансплантації при злагодженій роботі органів влади і достатньому фінансуванні. Хоча введення таких норм не може здійснюватися свавільно, без урахування тих норм, які діють в Україні й насамперед закріплені як конституційні гарантії. Така законодавча діяльність не повинна виходити за межі економічних можливостей. Інакше навіть доволі прогресивна правова норма може негативно вплинути на суспільно-економічний лад у державі.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині від 28.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-VIII> (дата звернення: 28.08.2019).
2. Беличенко И. А., Мирский М. В. Морально-этические, социальные и правовые аспекты трансплантации органов и тканей. *Трансплантация органов и тканей: материалы 5-й Всесоюз. науч. конф. по пересадке органов и тканей* / под ред. И. М. Соловьева. Горький, 1970. С. 11–12.
3. Успехи трансплантации: по материалам 1-го Междунар. конгресса по трансплантации (г. Париж, 27–30 июня 1967 г.) / под ред. И. Д. Кирпатовского. М., 1969. С. 132–133.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 28.08.2019).
5. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині: Закон України від 06.07.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14> (дата звернення: 28.08.2019).
6. Проблема нестачі донорських органів актуальна у всьому світі. *Кореспондент*. 01.06.2013 р. URL: <https://ua.korrespondent.net/dw/1565813-dw-problema-nestachi-donorskih-organiv-aktualna-u-vsomu-sviti> (дата звернення: 28.08.2019).

7. Никифоров Б. С., Решетников Ф. М. Современное американское уголовное право. М., 1990. С. 108–109.
8. Грищенко В. Етичні питання клітинної й тканинної трансплантації. *Вісник НАН України*. 2002. № 1. С. 26–31.
9. Мислива О. О. Донорство органів і тканин людини: яким йому бути в Україні? *Наук. вісн. юрид. акад. МВС Укр.* 2005. № 1 (20). С. 278–285.
10. Декларація стосовно трансплантації людських органів від 30.10.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_330 (дата звернення: 28.08.2019).
11. Салагай О. О. Трансплантация органов и тканей человека в международно-правовых и сравнительно-правовых аспектах. *Российская юстиция*. 2010. № 7. С. 58–64.
12. Про трансплантацію органів та тканин людини: Закон Республіки Білорусь. URL: <http://www.med.by/Normativ/N28.htm> (дата звернення: 28.08.2019).
13. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини (ETS № 186) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_684 (дата звернення: 28.08.2019).

References

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni vid 28.02.2019 r. [On amendments to some legislative acts of Ukraine on the application of transplantation of anatomical materials to a person of February 28, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-viii> [in Ukr.].
2. Belichenko, I. A., & Mirskij M. V. (1970). Moral'no-jeticheskie, social'nye i pravovye aspekty transplantacii organov i tkanej [Moral-ethical, social and legal aspects of organ and tissue transplantation]. *Transplantacija organov i tkanej*: Materialy 5-j Vsesojuz. nauch. konf. po peresadke organov i tkanej / pod red. I. M. Solov'eva. Gor'kij (*Organ and Tissue Transplantation*: Proceedings of the 5th All-Union scientific conference concerning organ and tissue transplantation (Solovyov I. M. (Ed.). Gorky, 11–12 [in Russ.].
3. Kirpatovskij, I. D. (Ed.) (1969). Uspehi transplantacii [The success of transplantation]: *po materialam 1-go Mezhdunar. kongressa po transplantacii (Proceedings of the 1st International Congress of Transplantation)* (Paris, June 27–30, 1967). Moscow, 132–133 [in Russ.].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5.04.2001 r. [The Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukr.].
5. Pro transplantatsiiu orhaniv ta inshykh anatomichnykh materialiv liudyni: Zakon Ukrainy vid 06.07.1999 r. [On transplantation of organs and other anatomical materials to man: the Law of Ukraine of July 06, 1999]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14> [in Ukr.].
6. Problema nestachi donorskykh orhaniv aktualna u vsomu sviti [The problem of shortage of donor organs is urgent all over the world]. *Korespondent (Correspondent)*, June 01, 2013. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/dw/1565813-dw-problema-nestachi-donorskih-organiv-aktualna-u-vsomu-sviti> [in Ukr.].
7. Nikiforov, B. S., & Reshetnikov, F. M. (1990). Sovremennoe amerikanskoe ugodovnoe pravo [Modern American criminal law]. Moscow, 108–109 [in Russ.].
8. Hryshchenko, V. (2002). Etychni pytannia klitinnoi y tkanynnoi transplantatsii [Ethical issues of cell and tissue transplantation]. *Visnyk NAN Ukrainy (Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine)*, 1, 26–31 [in Ukr.].
9. Myslyva, O. O. (2005). Donorstvo orhaniv i tkanyn liudyny: yakym yomu buty v Ukraini? [Donation of human organs and tissues: what should it be like in Ukraine?]. *Nauk. visn. yuryd. akad. MVS Ukr. (Scientific Bulletin of Law Academy of Ministry of Internal Affairs of Ukraine)*, 1 (20), 278–285 [in Ukr.].
10. Deklaratsiia stosovno transplantatsii liudskykh orhaniv vid 30.10.1987 r. [Declaration on the Transplantation of Human Organs of October 30, 1987]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_330 [in Ukr.].
11. Salagaj, O. O. (2010). Transplantacija organov i tkanej cheloveka v mezhdunarodno-pravovyh i sravnitel'no-pravovyh aspektah [Transplantation of human organs and tissues in international legal and comparative legal aspects]. *Rossiyskaja justicija (Russian Justice)*, 7, 58–64 [in Russ.].
12. Zakon Respubliki Bilorus «Pro transplantatsiiu orhaniv ta tkanyn liudyny» [Law of the Republic of Belarus «On Transplantation of Human Organs and Tissues»]. Retrieved from <http://www.med.by/Normativ/N28.htm> [in Ukr.].
13. Dodatkovyi protokol do Konventsii pro prava liudyny ta biomedysynu shchodo transplantatsii orhaniv i tkanyn liudyny (ETS № 186) [Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine for Transplantation of Human Organs and Tissues] (ETS No. 186). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_684 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 19.08.2019
прийнята до друку 19.09.2019

The article: is received 19.08.2019
is accepted 19.09.2019